

LIETUVIŠKOS MOKYKLOS KLAIPĖDOS KRAŠTE 1923 – 1939 METAIS

Nijolė Strakauskaitė

Prasidėjus reformacijai XVI a. Mažojoje Lietuvoje atsiranda lietuviškų mokyklų. Susiformavo protestantų ir evangelikų tradicija privalomą elementarų mokslą laikyti būtina sąlyga tikybos apeigoms atlikti. Ši kultūros tradicija darė pozityvų poveikį švietimo raidai Prūsijoje ir Mažojoje Lietuvoje. Nepaisant bandymų išstumti lietuviškas mokyklas iš Prūsijos švietimo sistemos, daugiausia pavienių biurokratų pastangomis, jos išliko iki pat 1872 metų. Tačiau XIX a. pabaigoje padėtis gerokai pakito, kai dėl Vokietijos imperijos germanizavimo politikos tiek pradžios mokyklos, tiek gimnazijos Mažojoje Lietuvoje tapo tik vokiškos, su Vokietijos švietimo sistemai būdingais bruožais. Neturėdami pasirinkimo Klaipėdos krašto lietuvininkai įprato lankyti vokiškas mokyklas. Į šį faktorių svarbu atsižvelgti kalbant apie klaipėdiškių kultūrinės orientacijos problemą 1923 – 1939 metais.

Atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos 1919 m. mokyklų padėtis visiškai nepakito, taigi ir toliau krašte jos veikė kaip vokiškos. Prancūzų administracija 1920 – 1923 metais mokyklas tvarkė vadovaudamasi 1873 m. liepos 24 d. Rytprūsių prezidento potvarkiu, kuris, beje, numatė, jog tikyba žemesniuose skyriuose turi būti dėstoma gimtąja kalba.¹ Tačiau praktinėje mokyklų veikloje šis potvarkis buvo ignoruojamas.

1923 metais, prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, dėl daugelio priežasčių prasidėjo 15 metų trukusi kova tarp Centro valdžios ir autonomistų visose krašto gyvenimo srityse, o mokyklos šioje konfrontacijoje buvo „priešakinė fronto linija“. Straipsnyje sutelksime dėmesį ne tiek į mokyklas kaip politikos įrankį krašte, kiek į lietuviškų mokyklų atkūrimo po beveik penkiasdešimties metų pertraukos aplinkybes, šio proceso ypatybes ir asmenybes, dariusias didžiausią įtaką lietuviškoms mokykloms. Esminė prielaida keisti padėtį švietimo srityje, jeigu kalbame apie Lietuvos interesus, kaip ir daugelyje kitų Klaipėdos krašto gyvenimo sričių buvo 1924 m. gegužės 8 d. pasirašyta Klaipėdos Konvencija ir Statutas. Švietimo reikalai pagal Statutą priklausė autonominės valdžios kompetencijai, todėl Lietuvos vyriausybės per Švietimo ministeriją įtaka mokyklų veiklai Klaipėdos krašte galėjo būti labai ribota, jei ne vienas Statuto straipsnis, kuriuo buvo gana sėkmingai pasinaudota. Kalbama apie 33-įjį straipsnį, kuris numatė, kad švietimas Klaipėdos krašte yra pagrįstas mokymo laisve ir mokyklų steigimo teise; privačios draugijos ir asmenys, nepaisant jų tautybės, kalbos, rasės ir tikybos, gali laisvai mokyti ar steigti mokyklas, kiek jų veikimas neprieštarauja įstatymams, viešajai tvarkai ir valstybės saugumui palaikyti. Tuo remiantis ir veikė Klaipėdos krašto Mokyklų draugija. Jos veiklos analizė atskleidžia sudėtingą lietuviškų mokyklų padėtį ir kartu lietuviškos kultūrinės tradicijos trapumą Klaipėdos krašte.

Apie Mokyklų draugijos veiklą rašė istorikė P. Žostautaitė Klaipėdos krašto švietimo sistemos istorijos kontekste.² Vertingus prisiminimus apie šios Draugijos veiklą paliko ilgametis Mokyklų draugijos veikėjas Martynas Purvinas.³ Straipsnyje bandysime apžvelgti Mokyklų draugijos įkūrimo priežastis, jos vietą Lietuvos vyriausybės kultūrinio įsitvirtinimo krašte programoje.

Dėl šimtmečius trukusios Klaipėdos krašto priklausomybės Vokietijai čia buvo įsigalčjęs vokiškas švietimo sistemos tipas, kuris iš esmės nepakito ir prancūzų administravimo laikotarpiu 1920 – 1922 metais. Bendrojo lavinimo mokyklos buvo pradinės, vadinamosios liaudies (*Volkschulen*), ir aukštesniosios mokyklos (*Hohere Schulen*), kurias sudarė gimnazijos

ir progimnazijos. Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos 1923 m. padėtis mokyklose taip pat nedaug pasikeitė: tuo metu krašte veikė 241 pradžios mokykla ir tik vienoje buvo dėstoma lietuvių kalba.⁴ Kaip sudėtinga buvo ką nors keisti nusistovėjusioje beveik per pusę amžiaus sistemoje, rodo ir pirmųjų direktorių priimti sprendimai. Erdmono Simonaičio vadovaujamoje direktorijoje (1923 01 13 – 02 15) švietimo reikalų decernentu dirbęs patyręs Klaipėdos krašto visuomenės veikėjas dr. Vilius Gaigalaitis pasisakė už tai, kad būtų palikta vokiečių kalba mokyklose, nes jam atrodė, kad tokie staigūs pasikeitimai gali būti nepriimtini daugeliui krašto gyventojų, ir ne tik vokiečių, bet ir lietuvių kilmės klaipėdiškių. Juk pastarieji buvo šimtmečius orientuoti į vokiškas krašto struktūras ir jau keletas kartų mokėsi vokiškose mokyklose. Tad logiškai dr. V. Gaigalaičiui atrodė, kad darant esminius pakeitimus būtinas atsargumas. To visai nenorėjo pripažinti Centro valdžia, puoselėjusi viltis greitai sulietuvinti kraštą. Patvirtinus Klaipėdos Konvenciją ir Statutą formaliai tam lyg ir nebuvo kliūčių, nes 27-asis Statuto straipsnis bylojo apie lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumą. Praktinis šios juridinės normos įgyvendinimas nebuvo paprastas.

Dar 1923 m. Viktoro Gailiaus direktorijos išleistame įsake “Kas link mokomosios kalbos mokyklose” mėginta reguliuoti lietuvių ir vokiečių interesus: lietuvių kalba turėjo būti dėstoma tose mokyklose, kuriose dauguma mokinių namie kalbėjo lietuviškai, o mokyklose, kur dauguma mokinių kalbėjo vokiškai, palikta vokiečių kalba.⁵ Taigi taip buvo pasirinktas principinis kriterijus nustatant dėstomąją kalbą mokyklose, ir tai buvo labai svarbus momentas ieškant objektyvaus klausimo sprendimo kelio. Vėliau net keletą kartų šis kriterijus kito vadovaujantis pirmiausia politiniais interesais.

25-asis Statuto straipsnis skelbė, kad viešųjų mokyklų mokslo programa Klaipėdos krašte neturi būti žemesnio lygio už programą tos rūšies mokyklose Lietuvoje.⁶ Vadovaujantis šia Statuto nuostata Endriaus Borcherto direktorija 1925 m. vasario 25 d. įsaku pareikalavo, kad visose bendrojo lavinimo mokyklose programos būtų sutvarkytos taip, jog istorijos, geografijos, kalbos ir literatūros pamokose daugiausia laiko būtų skiriama Lietuvos geografijai, istorijai, lietuvių kalbai ir literatūrai.⁷ Tačiau norint įgyvendinti šį nutarimą buvo susidurta su keletu labai rimtų problemų: stigo lietuviškų vadovėlių ir sugebančių lietuviškai mokyti mokytojų, o direktorijos materialinė bazė buvo nepakankama šioms problemoms spręsti. Be to, bandymas pakeisti mokyklų programas sukėlė audringą mokinių vokiečių tėvų reakciją. Šias nuotaikas Seimelyje atspindėjo vokiečių partijų daugumos blokas. Taigi, nepaisant didelių V. Gailiaus ir E. Borcherto prolietuviškų Direktorijų pastangų, 1923 – 1926 metais nepavyko realizuoti lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumo mokyklose. Tai nebuvo tik “mokyklų problema”: per keletą Statuto veikimo metų Centro valdžiai tapo akivaizdu, jog dėtos viltys į prolietuviškų jėgų konsolidaciją ir jų įtakos sustiprėjimą nepasiteisino ir netgi priešingai – sustiprėjo Centro valdžios ir vietinių gyventojų nepasitikėjimas.⁸

1926 metais sukurtos Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos veikla ir atskleidė Centro valdžios ketinimus bent tam tikru mastu užtikrinti krašto mokyklose lietuvių kalbos teises, kartu perspektyvoje ir dominuojančias pozicijas krašto kultūriniam gyvenime. Draugijos iniciatyva steigti krašte privačias mokyklas ne tik nustebino vietos gyventojus, bet ir sukėlė įtarimus dėl “Kauno kėslų”. Pagrindiniai Draugijos uždaviniai per visą jos veiklos laikotarpį buvo šie: paimti į savo rankas mokyklinio amžiaus lietuviškai kalbančio jaunimo mokslinimą ir auklėjimą, prisidėti prie inteligentijos rengimo kraštui, materialiai paremti jaunimą, besimokantį valdiškose krašto mokyklose.⁹ Svarbiausia priemonė šiems tikslams įgyvendinti buvo privačių mokyklų steigimas. Nors visus valdiškų mokyklų reikalus krašte tvarkė

direktorija, bet visuomeninių bei kultūrinių organizacijų išlaikomų privačių mokyklų steigimo Statutas neribojo. Reikėjo gauti direktorijos pripažinimą, kad patalpos, inventorius, mokymo priemonės, mokytojų kvalifikacija ir programos atitinka mokykloms keliamus reikalavimus.

Finansiniu požiūriu tai buvo kur kas sudėtingesnė problema, todėl nuo pat įsikūrimo Mokyklų draugijos veikla buvo finansuojama Centro valdžios. Tam tikslui Švietimo ministerijos sąmatoje buvo numatomos specialios lėšos, slaptaį pervedamos į Klaipėdos krašto gubernatoriaus einamąją sąskaitą.¹⁰ Slaptumas buvo būtinas, nes tokio pobūdžio veikla kirtosi su Statuto reikalavimais – švietimo sfera priklausė tik autonominio krašto valdžios kompetencijai. Reikia pasakyti, kad taip pat neteisėtai elgėsi ir kita suinteresuotoji pusė. Tai yra, kad vokiškos mokyklos turėjo slaptus fondus, kurie užtikrino stiprią finansinę paramą iš Vokietijos. Tokia politika išplaukė iš Vokietijos nuostatos rinkiminėje kovoje finansiškai remti Kulturbundą, kurio veiklos sričiai pirmiausia ir priklausė kalbos bei mokyklų politikos uždaviniai.¹¹ Sudėtingomis politinėmis sąlygomis pradėjusi veikti Mokyklų draugija buvo Lietuvos vyriausybės kontrapriemonė siekiant švietimo srityje bent jau pusiausvyros. Kita vertus, šios Draugijos įkūrėju ir ilgamečiu jos pirmininku buvo autoritetingas Klaipėdos krašto visuomenės veikėjas dr. Vilius Gaigalaitis, joje dirbo iš šio krašto kilę pedagogai, ir tai leidžia manyti, jog Draugijos veikla atspindėjo dalies lietuvių kilmės klaipėdiškių norą išlaikyti gimtąją kalbą ir savas kultūrinės tradicijas. Mokyklų draugija steigė ir išlaikė pradžios ir aukštesniausias lietuviškas mokyklas, tačiau Draugijos politikoje galima išvelgti tam tikrą skirtumą abiejų tipų mokyklų atžvilgiu. Pirmąjį Mokyklų draugijos veiklos dešimtmetį ryški tendencija steigti pradžios mokyklas tik ten, kur lietuvių vaikų mokymo sąlygos buvo aiškiai diskriminacinės. Tuo laiku dar tikėtasi išsikovoti lygiateisę lietuvių kalbos padėtį direktorijos žinioje buvusiose valdiškose mokyklose. Todėl iki 1934 m. Mokyklų draugija apėmė tik 12 pradžios mokyklų, o jų krašte tuo metu iš viso buvo 235.¹² Mokyklų draugija 1934 m. visas jos žinioje esančias pradžios mokyklas perdavė direktorijai. Toks žingsnis buvo susijęs su gubernatoriaus Jono Navako ryžtinga politika, išreiškiančia Centro valdžios siekius įsitvirtinti Klaipėdos krašte ekonomiškai ir politiškai, tikintis lūžio ir mokyklų darbe. Šias viltis rodė Martyno Reizgio vadovaujamos direktorijos pradėta švietimo reforma (1934 06 28 – 1934 12 01). Jos esmę sudarė naujo kriterijaus nustatant dėstomąją kalbą mokyklose parinkimas ir tuo pagrindu turėjęs įvykti esminis mokyklų atlietuvinimas. Direktorijos pirmininko M. Reizgio 1934 m. rugsėjo 24 d. įsakymu dėstomoji kalba mokyklose buvo nustatoma ne pagal mokinių namie vartojamą kalbą, o pagal mokinių pavardes. Mokyklų vedėjai parengė lietuvių kilmės mokinių sąrašus, kuriuos patvirtino mokyklų patarėjai, ir nustatė dėstomąją kalbą pagal mokinių daugumą. Šios akcijos rezultatai buvo tokie: lietuvių kalba dėstyti numatyta 16 Klaipėdos miesto, 72 Klaipėdos apskrities, 62 Šilutės apskrities ir 79 Pagėgių apskrities pradžios mokyklose. Dėstyti vokiečių kalba palikta tik 2 Klaipėdos miesto ir 4 Pagėgių apskrities mokyklose.¹³ Panaši padėtis buvo ir kitose apskrityse. Mokyklų reforma numatė ir daugiau pakeitimų: priversti mokytojus išmokti abi krašto kalbas, suvienodinti mokomąjį-auklėjamąjį darbą su Lietuvos pradžios mokyklų darbu ir pan. Visos šios pastangos lauktų rezultatų nedavė. Iš esmės jau 1935 m. paaiškėjo, kad Centro valdžios griežta politika krašte patyrė nesėkmę, o dėl mokyklų reformos vokiečių politiniai veikėjai ir Vokietijos spauda gavo progą sukelti didelį triukšmą, pasipylė kaltinimai dėl Statuto laužymo.

Taip susiklosčius aplinkybėms Mokyklų draugija privalėjo keisti veiklos taktiką pradžios mokyklų atžvilgiu. Dabar svarbiausias uždavinys buvo perimti lietuviškai kalbančių vaikų auklėjimą į savo rankas. Todėl 1936 m. Mokyklų draugija jau turėjo 22 pradžios mokyklas, kuriose mokėsi 1029 mokiniai, o 1938 – jau net 60 tokių mokyklų su 2520 mokinių.¹⁴ Vietos

gyventojų skepticizmas lietuviškų mokyklų atžvilgiu sumažėjo, kai paaiškėjo, kad jose taip pat mokoma ir vokiečių kalbos. Tam tikrą vaidmenį vaidino ir neformalus mokytojų ir vaikų santykiai, nes valdiškų mokyklų mokytojai dirbo kaip valdininkai, jiems nereikėjo ieškoti mokinių, mokyklų įstatymo nuostatai užpildė klases.

Didelė problema steigiant naujas mokyklas buvo mokytojų stygius. Mokytojų reikėjo surasti Didžiojoje Lietuvoje ir jie turėjo mokėti vokiečių kalbą bei sugebėti dėstyti evangelikų tikybą, nes to reikalavo Klaipėdos krašto mokyklų programa. Tačiau einant tuo keliu išspręsti problemos nebuvo galima, todėl Draugija siekė parinkti būsimų mokytojų kontingentą iš Klaipėdos krašto jaunimo. Tuo tikslu 1936 m. Mokyklų draugija pasiuntė 39 moksleivius į Tauragės mokytojų seminariją, kur jau mokėsi 15 klaipėdiškių.¹⁵ 1937 m. Lietuvos pedagoginis institutas Klaipėdoje pradėjo rengti Draugijai reikalingus mokytojus. Draugijos išlaikomų mokyklų mokytojams buvo keliami dideli reikalavimai jų profesinio pasirėngimo ir visuomeninio aktyvumo atžvilgiu, siekiant, kad mokyklos taptų lietuviškos kultūros židiniais krašte. Palaikyti aukštą mokymo bei auklėjimo lygį vertė ir konkurencinė kova su atitinkamu lygiu nuo seno pasižymėjusiomis vokiškomis mokyklomis. Mokytojas, prieš pradėdamas darbą Draugijos mokykloje, privalėjo gauti leidimą krašto direktorijoje, kurį išduodavo mokyklų inspektorius.

Nuo pat susikūrimo Mokyklų draugija kėlė sau tikslą steigti lietuviškas aukštesniąsias mokyklas. Netgi galima teigti, jog iki 1929 metų Mokyklų draugija prioritetiniu uždaviniu laikė sudaryti tinkamas sąlygas krašto jaunimui siekti aukštesniojo mokslo, ir tai suprantama, nes prieš Pirmąjį pasaulinį karą tik kelios dešimtys lietuvių kilmės jaunuolių lankė vokiškas gimnazijas.¹⁶ Nereikia pamiršti, kad Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos veikė vienintelė Lietuvių gimnazija, įsteigta 1922 metais, kuri vėliau buvo pavadinta Vytauto Didžiojo gimnazija. Tuo tarpu vokiškos gimnazijos Klaipėdoje (Luizės ir Augustės-Viktorijos), taip pat Herderio mokykla Šilutėje turėjo tikrai senas darbo tradicijas, nes veikė čia ne vieną dešimtmetį, o Luizės gimnazija net nuo XIX amžiaus.¹⁷ Gimnazijų grupei dar priklausė vėliau įsteigta Realinė žemės ūkio mokykla Pagėgiuose. Šos mokyklos turėjo gerą mokymo bazę, prityrusius pedagogus, jomis pasitikėjo gyventojai. Lietuvių kalbos mokymas šiose mokyklose buvo gana formalus, bet jos mokyti reikalavo Statutas. Mokytojai čia dažniausiai patys lietuvių kalbos nemokėjo, o mokiniai ją mokėsi su tam tikra antipatija.¹⁸

Viena iš pirmųjų Mokyklų draugijos įsteigtų aukštesniųjų mokyklų buvo Pagėgiuose (1926), kuri 1931 m. buvo pavadinta Kristijono Donelaičio vardu, o 1934 m. jai buvo suteiktos gimnazijos teisės. 1932 m. pradėjo veikti aukštesnioji mokykla Šilutėje, taip pat išlaikoma Mokyklų draugijos, vėliau išaugusi į Vydūno vardo gimnaziją. Kai provokiška Otto Böttcherio direktorija uždarė spartesniąją mokyklą Klaipėdoje, Mokyklų draugija 1933 m. įsteigė savo spartesniąją mokyklą, kuri 12–14 metų vaikus, daugiausia iš kaimo vietovių, parengdavo gimnazijos penktajai klasei. Turėdama keturias klases mokykla kasmet Vytauto Didžiojo gimnazijai parengdavo po 40 moksleivių.¹⁹ Ši mokykla turėjo pasitikėjimą tarp vidutiniųjų ir smulkiųjų ūkininkų bei tarnautojų. Neretai minėtų socialinių sluoksnių tėvų pasirinkimą leisti vaikus į Mokyklų draugijos išlaikomas mokyklas lėmė ne tik noras lietuviškai mokyti vaikus, bet ir Mokyklų draugijos finansinė parama, nes mokestis už viduriniį mokslą krašte buvo aukštas: Vytauto Didžiojo gimnazijoje, kuri priklausė direktorijai, t.y. buvo valstybinė mokymo įstaiga, mokinys, kilęs iš Klaipėdos krašto, turėjo mokėti 460 Lt per metus, o atvykęs iš kitų Lietuvos vietų – 630 Lt. Tik 5% visų mokinių nuo mokesčio buvo atleidžiami. Tuo tarpu privačiose Mokyklų draugijos aukštesniosiose mokyklose (Pagėgių K. Donelaičio ir Šilutės Vydūno gimnazijose) mokslas buvo nemokamas.

Mokyklų draugija turėjo stipendijų fondą, iš kurio Klaipėdos krašto lietuviai studentai ar aukštesniųjų mokyklų moksleiviai gaudavo paskolas mokslui. Tai ypač aktualu buvo besimokantiems valstybinėje Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Mokyklų draugijos pirmininkas dr. V. Gaigalaitis, kreipdamasis į švietimo ministrą, labai aiškiai nurodė finansinės paramos svarbą: “Jei Švietimo ministerija nutrauktų dabar šiai mokyklai (Vytauto Didžiojo gimnazijai) pašalpa, tai iš jos išeitų mažiausiai pusė mokinių dėl nežmoniškai aukštų mokslo mokesčių”²⁰. Nusistovėjo tokie aukštesniųjų mokyklų mokinių, kilusių iš Klaipėdos krašto, stipendijų mokėjimo dėsniai: stipendijos dydis 1 moksleiviui per mėnesį siekė 75 Lt ir ši suma buvo mokama per 10 mokslo mėnesių.²¹ Taigi Centro valdžios nuolatinė finansinė parama Klaipėdos krašto valdžios mokykloms buvo gyvybiškai svarbi. Šiam reikalui skiriamos sumos augo proporcingai didėjančiam pradžios ir aukštesniųjų mokyklų skaičiui: 1930 m. skirta 169 798 Lt, 1933 m. – jau 428 346 Lt, 1934 m. – 453 582 Lt ir labai didelis šuolis 1937 m. – 1 186 597 Lt.²²

Nemaža dalis pasiturinčių klaipėdiškių ūkininkų buvo linkusi savo vaikus leisti į vokiškas Luizės, Augustės-Viktorijos ar Herderio aukštesniąsias mokyklas. Toks apsisprendimas išplaukė iš tradicijos, kad kai kurie tėvai patys buvo baigę šias gimnazijas, be to, įtakos turėjo per daugelį kartų krašte susiformavusi orientacija į vokiškas struktūras. Akivaizdu, kad Mokyklų draugijos veikla, siekiant patraukti klaipėdiškių vaikus mokytis lietuviškose aukštesniosiose mokyklose, davė pozityvių rezultatų: 1923 m. vienintelėje Lietuvių gimnazijoje mokėsi 54 moksleiviai, o 1938 m. – jau 1348 mokiniai, ir tai sudarė šiek tiek daugiau nei 1/3 visų krašto vidurinių mokyklų mokinių.²³

**Mokinių skaičiaus augimas Klaipėdos krašto aukštesniosiose mokyklose:
Luizės ir Herderio gimnazijose, Pagėgių realinėje mokykloje, Klaipėdos berniukų vidurinėje
mokykloje ir mergaičių vidurinėje mokykloje, Vytauto Didžiojo gimnazijoje,
Donelaičio gimnazijoje, Šilutės gimnazijoje, Spartesniojoje mokykloje**

Metai	Mokinių skaičius visose mokyklose	Mokinių skaičius visose vokiškose mokyklose	Mokinių skaičius visose lietuviškose mokyklose	Mokiniai vokiečiai, %	Mokiniai lietuviai, %
1923	1750	1696	54	98	2
1927	1432	1235	197	85,8	14,2
1938	3200	1852	1348	57,8	42,2

Lentelė sudaryta remiantis: Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos statistinės žinios // LVA. F. 391. Ap. 3. B. 2426. L. 49.

Tokį mokinių skaičiaus augimą lietuviškose aukštesniosiose mokyklose lėmė keletas veiksnių. Pirmiausia įtakos turėjo išaugęs iš Didžiosios Lietuvos atvykusių tarnautojų ir kitų kategorijų gyventojų skaičius. Sunku tiksliai pasakyti, kiek per visą 1923–1939 metų laikotarpį lietuviškose aukštesniosiose mokyklose mokėsi lietuvių iš Didžiosios Lietuvos, o kiek kilusių iš Klaipėdos krašto. Tikslų duomenų surasti nepavyko. Tam tikrą vaizdą galime susidaryti analizuodami valdiškos Vytauto Didžiojo gimnazijos ir privačios K. Donelaičio gimnazijos Pagėgiuose mokinių statistinius duomenis. Pavyzdžiui, 1932 m. Vytauto Didžiojo gimnazijoje mokėsi iš viso 321 mokinys, iš jų 147 evangelikai, 151 katalikas ir 23 kitų tikybų. Tikėtina, kad apie pusę gimnazijos moksleivių sudarę evangelikai buvo kilę iš Klaipėdos

krašto. K. Donelaičio gimnazijoje 1935 m. iš viso mokėsi 231 mokinys, iš jų 100 buvo gimę Klaipėdos krašte, o 1936 m. iš čia besimokančių 233 mokinių 92 buvo klaipėdiškiai.²⁴ Jau 1938 metų pradžioje Vytauto Didžiojo gimnazijoje 42,7%, o K. Donelaičio gimnazijoje 40,3% bei 54,7% Vydūno gimnazijos mokinių buvo kilę iš Klaipėdos krašto.²⁵ Taigi turime pagrindo teigti, jog apie pusė Klaipėdos krašto aukštesniųjų mokyklų moksleivių buvo vietinės kilmės.

Lietuviškų mokyklų veikla krašte savaime buvo svarbus kultūrinis veiksnys, tačiau Mokyklų draugija ne tik finansiškai išlaikė lietuviškas mokyklas, bet siekė ir kitais veiklos aspektais paremti lietuviškos kultūros plėtotę. 1938 m. Draugija įsteigė knygų leidimo fondą, aiškiai deklaruodama tikslą leisti knygas apie Klaipėdos krašto praeitį, jo kultūrą.²⁶ Lietuviškos knygos puoselėjimo darbą Mokyklų draugija dirbo visą laiką: jos žinioje buvo keliaujantys knygynėliai. 1936 m. tokių knygelių turėta 15.²⁷ Knygynėliai buvo skirti kaimo jaunimui, kuriam sunkiau buvo prieinama lietuviška lektūra, be to, tarp šio jaunimo buvo daugiausia namuose vartojančių lietuvių kalbą.

Dar viena rimta problema buvo lietuviškų knygų ir vadovėlių stygius krašto mokyklose. Juolab kad vokiškos mokyklos knygomis buvo gerai aprūpintos: Herderio gimnazijos bibliotekos fondą sudarė apie 10 tūkstančių tomų knygų.²⁸

Mokyklų draugijos vadovai siekė, kad lietuviškos kultūros atmosfera sklistų ir už mokyklų sienų. Todėl Draugija įvairiose krašto vietovėse rengė vaikų sporto ir dainų šventes, pritraukdama į šiuos renginius ir nemažai apylinkių gyventojų. Taip pat buvo siekiama sudaryti sąlygas pedagogams profesiskai tobulėti. Tuo tikslu buvo rengiamos mokytojų dienos, organizuojami mokytojų kursai. Tokiuose renginiuose buvo analizuojamos ne tik specifinės pedagoginės veiklos problemos, bet taip pat akcentuojami ir mokytojų kultūrinės misijos krašte uždaviniai.

Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos veiklą efektyviai darė jos valdyba ir finansinė Centro valdžios parama. Be finansinės paspirties Draugija neturėjo jokių galimybių atlikti savo funkcijų, nes kaip nario mokestis surenkama suma siekė vos kelis šimtus litų. Todėl Švietimo ministerijos skiriamų lėšų sąmatoje visada buvo numatyta suma Draugijos administracijai, pavyzdžiui, 1936 m. šiam tikslui buvo paskirta 5000 Lt.²⁹

Draugijos valdybos nariai (dr. Vilius Gaigalaitis, Martynas Purvinas, dr. Kazimieras Trukanas, Jonas Užpurvis ir kt.) buvo puikūs pedagogai, ryškios asmenybės. Visi jie aktyviai reiškėsi Klaipėdos krašto kultūriniam gyvenime. Didelės reikšmės Mokyklų draugijos veiklai, jos autoriteto augimui turėjo pirmininko pareigas ėjusio nuo pat įsteigimo iki Draugijos uždarymo 1939 m. dr. V. Gaigalaičio asmenybė. Gimęs Mažojoje Lietuvoje, aktyviai dalyvavęs politinėje (iki 1923 m.) ir kultūrinėje mažlietuvių veikloje dr. V. Gaigalaitis paliko ryškų pėdsaką krašto gyvenime. Jeigu jo politinė veikla vertinama kontroversiskai, tai jo nuopelnai Mažosios Lietuvos kultūrai neabejotinai dideli. Dr. V. Gaigalaitis yra tipiškas negausios, bet tiek daug nuveikusios ginant prigimtines krašto gyventojų teises į savo kalbą ir kultūrą, mažlietuvių plejados, kuri dažnai rezervuotai žiūrėjo į Lietuvos valdžios politines aspiracijas, bet produktyviai dirbo kultūrinį darbą, atstovas. Dr. V. Gaigalaičio kultūrinės-visuomeninės veiklos spektras stebėtinai platus: labdaringos veiklos organizavimas (daugiau kaip trisdešimt metų vadovavo "Sandoros" organizacijai), rūpinimasis lietuviška spauda, mokyklomis ir lietuvių teisėmis krašto evangelikų bažnyčioje. Kitų Mokyklų draugijos valdybos narių bei mokytojų kompetencija ir pasiaukojamas darbas buvo svarbus ugdant pasitikėjimą privačiomis lietuviškomis krašto mokyklomis, kurios smarkiai konkuravo su vokiškomis. Būtent valdybos nariams K. Trukanui ir M. Purvinui jau trečią dieną po Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos teko išklausti policijos komisaro O. Böttcherio

pareiškimą apie tai, kad visos privačios lietuviškos mokyklos uždamos, visa lietuviška kultūrinė veikla sustabdoma.³⁰ Taip baigėsi lietuviškų mokyklų istorija Klaipėdos krašte XX amžiaus pirmojoje pusėje.

Politinės konjunktūros sąlygomis Klaipėdos krašte lietuvių kalbos teisių užtikrinimas valdiškose mokyklose buvo neįmanomas. Vertinant Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos dvylikos metų veiklą, kaip svarbiausią rezultatą reikėtų paminėti tai, kad Draugijos išlaikomos privačios lietuviškos mokyklos sudarė tam tikrą atsvarą turinčioms senas tradicijas vokiškoms mokykloms ir krašto gyventojams, norintiems vaikus mokyti lietuviškai, suteikė galimybę šį pasirinkimą realizuoti, o tai lėmė lietuviškos kultūrinės tradicijos tęstinumą krašte. Tik per 1936–1939 metų laikotarpį lietuviškų privačių pradžios mokyklų ir mokinių skaičius išaugo beveik trigubai, apie pusę mokinių buvo vietiniai. Taip pat galima teigti, kad per šešiolika metų iš esmės susiformavo tradicija leisti mažlietuvius į lietuviškas aukštesnias mokyklas, ko nebuvo iki 1923 metų.

Nepaisant kai kurių lietuviškų autonominio krašto pradžios ir aukštesniųjų mokyklų darbo skirtumų nuo Lietuvos mokyklų, jų mokymo ir auklėjimo kryptį kontroliavo Lietuvos švietimo ministerija per gubernatūrą. Mokyklų draugija, besirūpinanti lietuviškomis mokyklomis Klaipėdos krašte, nuveikė didžiulį darbą, integruojant krašto mokyklas į Lietuvos švietimo sistemą, kartu darė tam tikrą įtaką autonominio krašto ir Lietuvos kultūros integracijai.

Aptarti Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos veiklos pobūdis ir rezultatai leidžia kalbėti apie klaipėdiškių kultūrinės orientacijos problemą. Ko gero, būtų netikslinga apibendrintai teigti, jog klaipėdiškiai be atodairos orientavosi tik į Vokietiją ar tik į Lietuvą kultūrine prasme, o tokių teiginių neretai pasitaiko. Sunku pasakyti, kokia jų dalis išliko protestantizmo suponuotos traukos lauke orientuojantis į vokiškos kultūros elementus, o kokia dalis labiau prijautė atsivėrusioms galimybėms po 1923 metų pasiremti per šimtmečius išsaugota lietuvių kalba, savais papročiais. Apie tai liudija ir pasirinkimas mokyti vaikus lietuviškose mokyklose. Vis dėlto būtų pernelyg drąsu teigti, kad lietuviškų mokyklų pasirinkimas kartu reiškė ir simpatijas Lietuvos kultūrai ar panašiai. Centro valdžios kultūrinės politikos vykdytojais, įvairių įstaigų tarnautojai lietuviai, gyvenę skirtingomis kultūrinėmis ir socialinėmis sąlygomis, skyrėsi nuo vietos gyventojų savais papročiais, o svarbiausia tikyba.

Negalima pamiršti ir ekonominio bei politinio aspektų, kurie darė didelę įtaką Klaipėdos krašto žmonių gyvenimui. Čia dauguma lietuvių kilmės žmonių gyveno tarsi dvilypi gyvenimą: ekonominį-politinį ir kalbinį-kultūrinį. Lietuvininkai ūkininkai, susiję su Vokietijos rinka, dažniausiai buvo ir vokiečių politikų įtakoje, pasiekė aukštą gyvenimo standartą, ir ši aplinkybė buvo labai reikšminga jų praktinio apsisprendimo atvejais.

Išnašos

¹ Purvinas M. Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos istorija. Kaunas, 1995. P. 27.

² Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923 – 1939. Vilnius, 1992.

³ Purvinas M. Klaipėdos krašto Mokyklų...

⁴ Žostautaitė P. Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1973. T. 3/44/. P. 162.

⁵ Įsakas kas link mokomosios kalbos mokyklose // Klaipėdos krašto valdžios žinios (toliau – KKVŽ). Nr. 38. 1923. Balandžio 11. P. 302 – 303.

⁶ Robinzonas Jokūbas. Klaipėdos krašto konvencijos komentaras. P. 66.

⁷ Įsakas // KKVŽ. Nr. 17. 1925. Vasario 27. P. 127.

- ⁸ *Žalys V.* Kova dėl identiteto. Lüneburg, 1993. P. 48.
- ⁹ Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos uždaviniai // LVA. F. 391. Ap. 3. B. 2868. L. 44.
- ¹⁰ 1931 m. vasario 5 d. Švietimo ministro raštas finansų ministrui // LVA. F. 391. Ap. 3. B. 2868. L. 44.
- ¹¹ *Ruffmann K.* Deutsche und Litauer in der Zwischenkriegszeit. Erinnerungen eines Memeländers, überlegungen eines Historikers. Lüneburg, 1991. S. 9.
- ¹² Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos uždaviniai // LVA. F. 391. Ap. 3. B. 2426. L. 64; *Žostautaitė P.* Klaipėdos krašto... // Ten pat. P. 175.
- ¹³ *Žalys V.* Kova dėl identiteto... P. 78.
- ¹⁴ *Žostautaitė P.* Klaipėdos kraštas 1923–1939... P. 210.
- ¹⁵ Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos uždaviniai // Ten pat. L. 65.
- ¹⁶ *Purvinas M.* Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos istorija... P. 48.
- ¹⁷ *Kurschat H.* Das Buch vom Memeland. Oldenburg, 1990. S. 487 – 488.
- ¹⁸ *Ruffmann K.* Deutsche und litauer... S. 14.
- ¹⁹ 1931 m. vasario 5 d. Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos raštas švietimo ministrui // LVA. F. 391. Ap. 3. B. 2869. L. 81; Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos uždaviniai // Ten pat. L. 64.
- ²⁰ 1932 m. vasario 26 d. Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos raštas švietimo ministrui // LVA. F. 1493. Ap. 1. B. 6. L. 408.
- ²¹ Stipendijų mokėjimo nuostatai aukštesniųjų bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviams, kilusiems iš Klaipėdos krašto // LVA. F. 391. Ap. 2. B. 2183. L. 1.
- ²² Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos finansinės ataskaitos švietimo ministerijai // LVA. F. 1493. Ap. 1. B. 6. L. 538; B. 17. L. 135; B. 6. L. 282; B. 25. L. 4; B. 26. L. 1.
- ²³ *Žostautaitė P.* Klaipėdos kraštas 1923–1939... P. 215.
- ²⁴ 1936 m. balandžio 1 d. Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos mokinių statistika // LVA. F. 1493. Ap. 1. B. 30. L. 5.
- ²⁵ *Žostautaitė P.* Klaipėdos kraštas 1923–1939... P. 215.
- ²⁶ 1938 m. rugsėjo 29 d. Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos sąmatos vykdymo apžvalga // LVA. F. 391. Ap. 6. B. 299. L. 12.
- ²⁷ 1936 m. liepos 18 d. Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos pažyma // LVA. F. 1493. Ap. 1. B. 26. L. 215.
- ²⁸ *Kaunas D.* Profesoriaus jaunystės miestas // Skalvos keleivis. Nr. 8 (19). 1992. Vasario 27.
- ²⁹ 1936 m. gruodžio 31 d. Gubernatoriaus raštas Klaipėdos krašto Mokyklų draugijai // LVA. F. 1493. Ap. 1. B. 26. L. 1.
- ³⁰ *Purvinas M.* Klaipėdos krašto Mokyklų draugijos istorija... P. 77.